

МЕЖДУНАРОДНИТЕ ЧОВЕШКИ ПРАВА - РИТОРИКА ИЛИ РЕАЛНОСТ?

Проф. Ралф Дарендорф

Това е едва второто ми посещение в Нов български университет. Ето защо имам почти смущаващата чест да бъда удостоен с почетна степен. Когато за пръв път дойдох тук през 1998 г., като член на журито за наградата "Хана Аренд", бях впечатлен от онова, което видях, и по-точно, от департаментите по когнитивни и политически науки. Ясно си спомням усещането за целенасоченост, доловено в думите на ректора, проф. Иванка Апостолова. "Ние не отричаме ценността на традицията, каза тя, но предпочитаме диалога с нея". Диалог с традицията, който я признава, но и изправя пред нови условия, нови идеи и по този начин я съживява. Харесвам този проект, а и доколкото разбирам, Нов български университет го осъществява успешно. Особено приятно ми е да бъда свързан с историята на този успех.

Има един английски израз: "Трябва да попееш, за да получиш вечеря". Представителите на академичните кръгове по правило не пеят, а говорят, и аз усещам, че очакват от мен да говоря за почетната си степен. Щастлив съм да го направя и съм избрал тема, която, отвъд чисто тематичния интерес, ни отвежда към някои по-сложни части на политическия анализ, юриспруденцията и дори международните отношения. Предмет на лекцията ми са човешките права в международен план: дали те са просто приятни за наблюдение ценности, или са солидни правомощия - принципно, а и практически подкрепяни от съдилищата и техните санкции? Ще ви предложа осем разсъждения по въпроса и, имайки предвид академичния контекст, няма да се извинявам, ако те не доведат до едно недвусмислено заключение.

Първото ми разсъждение е съвсем общо. Човешките права са основните права на всеки индивид, *habeas corpus*[1], т.е. неговата цялост и свободата му на изразяване, не само устно и писмено, но и асоциативно. Измъчването и задържането без съд и присъда са насилие над човешките права, също както цензурата и забраната за публична дейност. Множество конституции, харти и конвенции на международни организации сричат тези права. Но тъкмо тук започва проблемът: докато у дома, в собствената страна – ако тя е свободна и изградена според принципите на либералния ред – разполагаме с инструменти за прилагане на човешките права, то подобни инструменти са слаби или изобщо липсват в международен план. И все пак, бих искал да се занимавам именно с международните човешки права. В известен смисъл терминът "международни човешки права" е плеоназъм[2]. По самото си естество човешките права са международни или, по-добре, универсални. Това са правата на всяко човешко същество. Ако някои ги имат, а други – не, то тези права ще са непълни или дори застрашени. Даже благословени острови като Британските едва ли биха запазили своята *magna charta*[3], ако съседите им отвъд Ламанша са управлявани от злостни диктатори. Войните на 20 век поне отчасти представляват сблъсъци между либералния и нелибералния ред. Сега, в началото на новия век, изживяваме в утежнена форма резултата от съществуването на двата вида в рамките на един континент: много хора бягат от нелибералния ред в страните си и търсят убежище, а защо не и гражданство, в по-либерални държави. От една страна, социалната спойка на последните е застрашена от бежански вълни и те отговарят със затягане на контрола по границите си. Суспендирач човешките права на новодошлите, за да запазят правата на собствените си жители, като по този начин нарушават принципите, в които сами те вярват. Имануел Кант е първият, посочил на модерен език, че логиката на човешките права неизбежно води до идеята за световно правителство. Тъй като човешките права са универсални, тяхната частична реализация накърнява силата и дори действителността им. В условия на такава частична реализация сме живели повече от два века и можем да изкараме така още известно време, но това означава, че те са непълни. Независимо кой настоява на първостепенната важност на човешките права, той по дефиниция трябва да има онова, което Кант нарича "космополитно намерение". Ще се върна на начините, по които глобализацията предизвиква и заздравява това намерение.

Към първото разсъждение обаче трябва да бъде прибавено второ. Определението на човешките права, което предложих, е – както сте забелязали – в тесен смисъл. То засяга само основните човешки права – онези, които защитават хората от брутално и потисническо управление. В последните десетилетия широко се разпространи тенденцията да се използва една далеч по-всеобхватна дефиниция. По-конкретно, в нея мнозина включват определени, т.нар. "социални" права. И наистина, стана модно да се предлага размяна между по-богатите и по-бедните страни от вида: "Ако вие, богатите, искате да приемем вашите основни права, то първо дайте на нас, бедните, социални права". С други думи, основни права и свободи се поставят в зависимост от икономическите предпоставки.

Според мен, това е сериозна и опасна грешка. Истина е, разбира се, че дори елементарните права означават малко за онези, които страдат от глад или смъртоносни болести. Но дори тук е необходимо да бъдем прецизни. Много гладуващи индийци гласуваха срещу Индира Ганди, когато синът ѝ Санджай се опита да въведе програмата си за насилствена стерилизация. За тях целостта на индивида бе по-важна от храната. Нещо повече, лауреатът на Нобелова награда, икономистът Амартия Сен, убедително показва, че масовият глад е по-малко разпространен там, където има свобода на изразяване. Връзката може и да не е непосредствено очевидна, но ако се замислим, става ясна: по-лесно е да се помогне, когато медиите разкриват какво се случва. Освен това за богатите в бедните общества е по-трудно да монополизират – а в някои случаи, както демонстрира Сен, даже да изнасят с печалба разполагаемите хранителни ресурси.

Основният момент обаче е концептуален. Правата са си права – те не зависят от никакви условия. Могат да бъдат защитавани по легални канали. Т.нар. социални права всъщност не са права, а нужди. Никой съдия не може да наложи правото на труд или да осигури елементарен доход. Истина е, че съществуват социални условия, които правят правата по-ефективни. (Дори правото на глас е подобро чрез усъвършенстване на образователните стандарти). Но те си остават условия и не бива нито да се обвързват, нито да се обвързват със самите права. В моята книга върху модерния социален конфликт[4] съм разграничил правомощията от провизии. И двете са важни; може дори да се спори дали първите имат някакъв смисъл извън определено равнище на последните; но политиката и икономиката на човешкия живот са съвсем различни неща. Да се говори за социални права изобщо е само въпрос на езикова небрежност, основаваща се на небрежност в мисленето.

Това е свързано с третото разсъждение по темата. В наше време често се твърди, че човешките права са идея на Запада. Те са приложими в Европа, САЩ и в няколко други страни, които спадат към тази традиция, но не и в останалата част от света. Действително, да се говори за универсални човешки права е вид западен империализъм – опит да се наложи конкретна културна традиция. Разбира се, подобен релативизъм[5] е удобен за онези, които не желаят да бъдат показвани в международен план заради нарушаването на тези права в собствените им страни, но е и широко разпространен в западната мисъл.

Ернст Гелнер изгради една от последните си речи – “проповед”, изнесена в Кембриджския университет, с красивото заглавие “Уникалността на истината”, около спора на трима герои - Релативиста, Фундаменталиста и Просвещенския пуритан. Според терминологията на Гелнер, аз съм тъкмо такъв Просвещенски пуритан. За мен релативизмът води до абсурдни последици. Трябва ли да приемем мъченията в Турция, само защото те са традиционна част от турската култура? Трябва ли да толерираме цензурата в Сингапур, защото стабилността на сингапурското общество е по-важна от свободата на словото? Трябва ли да приемем потискането на недоволството в африканските страни, защото икономическото развитие има приоритет? Мнението, което предлагам тук, е, че не можем да търпим нищо подобно. В умишлено употребения от мен тесен смисъл при дефинирането им, човешките права или са универсални, или губят стойността си. Освен това, те са съвместими с разнообразни културни и политически традиции.

Четвъртото ми разсъждение ме пренася от царството на идеите в реалния свят. Живеем в период на историческа промяна, която често е описвана като глобализация. Важните решения и процеси вече са отделени от традиционния контекст на правото и политиката, от националната държава. Незабавният и повсеместен достъп до информация превърна финансовите услуги и услугите изобщо в основна част на нашите икономики. Последваха и други процеси на вземане на решение. Военната сигурност вече не е национален прерогатив. Физическата среда, която обитаваме, не уважава националните граници. Появиха се нови сили, несъобразяващи се със старите структури, в които до голяма степен все още живеем. В известен смисъл глобализацията разрушава традиционните рамки.

Нещо повече, знаците на новите структури, адекватни на глобализационната действителност, са рядкост. Националните закони са несъобразени с глобалните реалности, а последните, от своя страна, са лишени от ефективни правила. Но тук има и известно преувеличение. Съществуват институции, които поне се опитват да изработят глобални регулации. Един от примерите е Световната търговска организация. Налице е и негласна хегемония на американските и някои институционални принципи. Въпреки еврото, Федералният резерв на САЩ дава тон в много отношения, да не говорим за ролята на тази страна във военните въпроси. И все пак, дори да вземем всичко предвид, истината е, че глобалните процеси се осъществяват в едно без-законово пространство.

Днес горният факт е всепризнат (макар и в по-малка степен в САЩ, тъй като там разчитат повече на силата, отколкото на закона). Той предлага нов и мощен стимул за международните правни институции. А те са в най-разнообразни области. Една от тях е банковият надзор: съвсем скоро може би ще видим Световна организация за контрол на финансовите услуги. Друга област е опазването на околната среда: процесът от Киото все още не е дал големи резултати, но работи в тази посока. По отношение на сигурността, борбата за ефективна защита от ядрено, химическо и биологично оръжие продължава и макар първите стъпки да са незадоволителни, поне са в правилната посока. По-нататък (и по-близо до моята тема) стои въпросът за Международния криминален съд и ратификацията на договора за него, която все още не е приключила. Важният за мен аргумент е, че криминалната глобализация е последвана от други процеси на интернационализация, които стимулират установяването в световен мащаб на определени права, в това число и човешките.

Петото ми разсъждение започва с въпрос: щом не можем отведнъж да постигнем универсалност на институциите, не трябва ли да се задоволим с транснационални институции от по-скромнен порядък? Какво да кажем за Европа и реалността на човешките права? Въпросът е напълно легитимен, макар веднага да трябва да уточним, че онова, което е вярно за националната държава, важи и за Европа. Ограничените човешки права вероятно са по-добри от липсата на такива права изобщо, но те са предателство спрямо водещия принцип на универсалните претенции. Често те практически нарушават универсалните права. Например, има голям риск Шенгенското споразумение всъщност да създаде една Европа-крепост, очертана от външните граници на подписаните го страни и пазена от патрули, въоръжена гранична полиция и пр. Във всеки случай, налице е значителен риск страните от Европейския съюз да го използват, за да вършат онези грозни неща, които не смеят да правят у дома, създавайки едно по-скоро охранявано, отколкото отворено пространство.

Жалко е, че човешките права не са и никога не са били сред основните цели на Съюза. Той бе изграден, за да организира отношенията повече в сферата на “провизиите”, отколкото на “правомоцията” (по моята терминология); на икономиката, отколкото на политиката. Европейският съд в Люксембург се занимава съвсем маргинално с онова, което наричаме човешки права. Основният пример е с равните права на мъжете и жените на работното място. В програмите си за преговорите за присъединяване на нови членове Съюзът отива още по-нататък. Съответните текстове говорят за демокрация и законово управление. В момента текат и дискусии за европейска харта на правата, а защо не и конституция. Но тъй като целта на ЕС не са човешките права, това може да бъде една от причините за тоталната му невъзможност да завладее въображението на своите граждани.

Разбира се, има и друга организация – Съветът на Европа, която се занимава конкретно с правата на човека. Европейската конвенция за човешките права е включена в националното законодателство на всички страни-членки, а вече е станала дори част от британското право. Това означава, че по принцип един и същ закон се прилага във всяка от тези страни и възможността да се прибягва до Съда в Страсбург обезпечава еднаквото му прилагане. Но този благоприятен процес е съпътстван от почти безразборно нарастване на членството в Съвета на Европа. Със страни като Грузия и Русия той включва държави, за които нарушаването на човешките права е присъщо.

Картината може би е тъжна. Затова позволете ми да добавя шестото си размишление, което ще помогне нещата да се прояснят. Едновременно с горните факти, виждаме и примери за прилагане на човешките права. Седам се преди всичко за два от тях. На първо място, екстрадирането на генерал Пиночет. Това бе труден случай. Английските съдилища се занимаваха с човек, чието екстрадиране се изискваше от испански съдия заради престъпления в Чили срещу нечилийски националисти. Наблюдавахме едно повече транснационално, отколкото международно правосъдие. Нещо повече: в крайна сметка процесът бе приключен с дискреционното решение на британския вътрешен министър. И все пак, самият факт, че един бивш диктатор и палач не може да се разхожда необезпокояван по света, говори за нова чувствителност към правата на човека, а може би и за начините за юридическата им защита в рамките на съществуващите национални юрисдикции. След това идват обвиненията за военни престъпления, например в бивша Югославия. Трибуналят в Хага се бори с множество трудности, не на последно място и при задържането на самите престъпници. Съществува рискът някои от пряко замесените в убийствата в Босна и Косово да бъдат изправени пред съда, а тези, които са давали нарежданията, да останат незасегнати. Нещо повече, никой не може просто да отиде и да арестува предполагаемите военнопръстъпници. И разбира се, международният военен контингент в Косово не се занимава с това. Така много престъпления ще останат ненаказани. Но трибуналят съществува и в момента има своя втори – способен и енергичен – главен прокурор. Хага дава примери, които ще накарат изкушените да извършат подобни престъпления другаде да се

замислят.

В тази връзка седмото ми разсъждение може и да ви изненада: то се занимава с медиите и публичността. Както вече казах, един от аспектите на глобализацията е незабавният и неограничен достъп до информация. Трудно е да се крият факти. Наличната информация далеч надхвърля способността на индивида да я поеме. Но винаги някъде ще се намери някой, който да събере фактите и да се занимае с тях. Трудно е да избягаш от погледа на медиите.

Това се отнася а fortiori[6] за проблемните места, които медиите следят отблизо. Помня ядосани генерали и политици, оплакващи се, че не могат да водят войната във Виетнам “нормално”, защото всеки техен ход стига до дневната на американеца чрез телевизията. Някои жестоки войни, като тази в Чечня, не се отразяват, макар този факт да ги прави още по-съмнителни. По един или друг начин повечето подобни събития стават публични и показването им ограничава участниците в тях. За някои публичността може да е досадна, но тя е извънредно полезна за онези, които са загрижени за човешките права.

В днешно време често чуваме обръщения към “международната общност”. Но международната общност не толерира – или не би трябвало – да толерира някои неща. Това казват жертвите, изправени пред телевизионните камери. Призоваването от тях международна общност има едно любопитно качество. В действителност, тя не съществува и все пак е релевантна. Всъщност, това е абстрактната публика, изложена на информационния поток, предаван от медиите. Международната общност е една виртуална общност, което не я прави по-малко ефективна. Ето защо презумпцията в полза на човешките права и на отговорността за тяхното нарушаване е толкова важна. Публичността води до реакции, които дори могат да се преведат в активни действия.

Така стигам до осмото си и последно размишление. Ключовият за тази лекция въпрос има един аспект, с който съм съгласен и който трябва да бъде заявен категорично: правата не са само думи. Те са правомощия, поддържани от съдилищата и скрепени със санкциите, които последните налагат на нарушителите. На свой ред, съдилищата и санкциите изискват ефективен политически контекст – контекст на сила и власт. Законът без сила е беззъб, той дори не заслужава името “закон”. Влизането в сила на един закон е дълъг и труден процес дори на национално равнище. Всъщност законността е едно от най-големите постижения на националната държава. Част от нея е и превръщането на човешките права в граждански, т.е. на желателните ценности в юридически правомощия. Извън националната държава се натъкваме на много по-неясна ситуация. Като директор на Лондонското училище по икономика веднъж ми се наложи да назнача професор по международно право. Разговарях с няколко кандидати, които ми казаха: “Не трябва да има подобна длъжност, защото такава нещо като международно право няма.” Има само (и това те можеха да изразят с езика на заглавието на тази лекция) “риторика” – например, риторика на човешките права. Длъжността бе попълнена и избраният професор по-късно стана съдия в Страсбург, а после и в Ню Йорк. Съдия? Или пък да сложим тази дума в кавички, които да показват, че желателното все пак не е действително.

Казах, че няма да ви предложа категорично заключение. Може би трябваше и да кажа, че заключението ми е достатъчно ясно, а неясен остава единствено отговорът на моя въпрос. Тук международните човешки права не са права в точния и пълен смисъл на думата. Не съществува юридически или политически контекст, който да ги скрепи. Не можем да се обърнем нанякъде и да сме сигурни, че нарушаването им се преследва и осъжда ефективно, и че нарушителите се изправят пред съда. В същото време, правата на човека са станали нещо много повече от риторика. На практика ние се борим за една международна правораздавателна система, която все още не съществува. Това правим отчасти като приемаме конвенции, прибавяме ги към националното си право и започваме да използваме националната юрисдикция за преследване на международни престъпления. В някои случаи се обръщаме към специални международни трибунали, които да преследват и осъждат нарушителите, макар и тук да се нуждаем от национални изпълнителни агенции за предоставяне на доказателства. От време на време се използват псевдолегални методи, за да се демонстрира, че политическата риторика може да бъде юридическа реалност – става дума за трибуналите на Берtrand Ръсел. Опитът да се осигури подкрепа за ратифицирането на договор за създаване на международен криминален съд е още една стъпка към подсъдността на нарушаването на човешките права. По същата причина от дълго време призовавам за включване на Европейската конвенция за правата на човека в Римския договор. За Европейския съюз не е достатъчно да се присъедини към Конвенцията – особено като се има предвид все по-голямата лекота, с която Съветът на Европа приема неподходящи членове; тя трябва да стане директно приложима като право на ЕС. Страсбургският съд трябва да се премести в Люксембург като съществателно тяло към онова, което взема ефективните решения.

Никоя от тези алтернативи не решава проблема с риториката и реалността. Щом се пледира за строга употреба на езика на правата, едва ли можем да се задоволим с простото им предявяване или с играта на правосъдие. Нека повторим: правата са права само в ефективен юридически и политически контекст. Но като човек, който би искал да създаде такъв контекст отвъд границите на националната държава, аз вярвам, че всички стъпки в правилната посока са добре дошли. Те включват създаването на климат, в който на човешките права ще се гледа сериозно. Без международна общност, която да я поддържа, законността не може да стане универсална. Създаването на такава общност наистина изисква значителни действия – но извън действията можем да имаме полза дори от малко риторика.

[1] Habeas corpus, лат. – да имаш тялото си, начални думи на закон от 1679 г. в Англия, с който се гарантира индивидуалната свобода на гражданина

[2] натрупване на излишни от смислова гледна точка думи

[3] Magna charta libertatum, лат. – конституция от 1215 г. в Англия, която ограничава самовластието на краля

[4] Дарендорф, Р. Съвременният социален конфликт, ЦИД, София, 1993.

[5] философско учение, според което обективна истина не съществува

[6] a fortiori, лат. – толкова повече